

RÉVAI MIKLÓS TANITVÁNYAI.

ERDÉLYI PÁLTÓL.

Révai Miklós a pesti egyetemen 1802 óta működött, mint a magyar nyelv és irodalom tanára, Vályinak sokkal kiválóbb utóda s a magyar nyelvtudomány megalapítója. A nemzeti múzeum könyvtárában fönmaradt kéziratái között megtaláljuk tanítványainak rendesen elkészített névsorát, a vizsgálati tételeket, s más működésére vonatkozó iratokat. Ezek között van egy folyamodó levele, melyben erősen panaszkodik arról, milyen alárendelt állásban kell működnie, tárgya milyen jogtalan megszorítással szerepel a leczkerendben, rendkívüli tárgynak van számitva s hallgatója e mellett nagyon kevés. Bánóczy számszerint is kimutatást ad hallgatóiról, s e szerint az első évben volt tizenhárom hallgatója, a másodikban huszonhárom, azután kilencz, a negyedikben huszonegy, az utolsóban nyolcz.¹ Bizony ez sivár jelenség, s a mint mellékes körülményeiről is értesülünk, Révainak helyzete egyetemi tanár korában sem a titulust, sem a vitulust, sem külön, sem együttesen nem szerezte meg. Tanítványai névsorában kiváló családok tagjait találjuk, de három-négy kivételével egyet sem olyat, ki a mester tanait átvitte volna az iskola falain túl az életbe is, művelte volna tovább tudományát, folytatta volna irányát. Horvát István volt az egyetlen méltó tanítványa. Szlemenits Pál jogász volt főképen, e téren szerzett is maradandóbb érdemeket, míg nyelvészeti munkássága nagyobb feltűnést nem keltve, ma már úgy szólván ismeretlen. Sztrokay Antal az emelkedő és Pesten központosuló irodalomnak kedves alakja, de a mester tanainak, a nyelv-

¹ Révai élete 371. l.

vészetnek, nem volt kiemelkedő képviselője. Ferenczy János, a geográfiai író, épen úgy más térre lépett, mint Pósfai, Gál és a többi, kik között még a két Marczibányi testvér tűnt ki a közéletben vitt szerepével.

Hol maradt e sorból Révainak három lelkes, nagynevű tanítványa, a mesternek elszánt és nagy képzettségű tanítványa, a kik felvették Verseglynek Révai lába elé dobott keztyűjét abban a küzdelemben, melyben a magyar nyelvészet sorsa eldőlt. Miklósf János, Fényfalvi Kardos Adorján és Boldogréti Vig László neve nem fordul elő az általam ismert névsorban. Nem voltak ezek szintén tanítványai, s azok között a legjelesebbek, mesteröknek, Révainak? Nem volt velök büszke, nem jegyzette fel önelégült megnyugvással nevöket többi tanítványai sorába? Ugy látszik nem. E három tanítvány neve maradandóbban van feljegyezve három vita- és védelemirat czimlapján, melyek a mester tanai mellett Versegly ellen 1805—1806-ban Trattnernél jelentek meg. Innét tudjuk, hogy neki hiv tanítványai, igaz tisztelői és jó barátjai voltak.

Az Antiquitates és az Elaboratio (Grammatica) megjelenése nagy irodalmi esemény volt, s a hazában szerte, mindenütt nagy feltűnést keltett. Némelyek, mint a debreczeniek, haragudtak is érte, mások, mint Versegly Ferencz, nem tartották helyesnek, ismét mások nagy örömmel fogadták, szóval az emberek szokása szerint és képességeikhez mértén nyert elismerést és gáncsot. Mellözve mindazt, a mi e könyvek hatásának rajzára tartozik, Verseglynek két elleniratát említem, a melyekkel Révai tanait megtámadta, s a nyelvészeti küzdelemnek megindítója, majd abban Révainak legkomolyabb ellenfele lett. Egy németül írt magyar Grammatica, s egy polemikus könyv, a Tiszta Magyarság, volt Versegly felelete az említett két könyv megjelenésére. Mi volt a vita tárgya, érdeme, szintén nem feszegetem, mert ezéлом más kérdésre adni feleletet. E két Versegly-könyv ellen, Révainak három jól fegyverzett tanítványa lépett ki, úgy tudtuk eddig, az a három kitűnő tanítvány, a kinek ropogós neveit kérdőleg említettük.

E három vitairat megjelenése sorrendben a következő:

Versegly Ferencznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága. Melyet nyilvánvaló egyenes okokkal tisztán megmutat Révai Miklósnak hiv tanítványa s igaz jó barátja *Világosvári Miklósf János*. Megjelent 1805-ben. A másik kettő: Versegly Ferencznek

megcsalatkozott illetlen mocskolódásai a Tiszta Magyarországn. Melyet valóságok szerint nyilván megmutat és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hiv tanítványa s igaz tisztelője *Fényfalvi Kardos Adorján*; s az utolsó, a harmadik: Verseghy Ferencznek megfogyatkozott okoskodása a Tiszta Magyarországn, melyet a józan okoskodásnak törvényeiből kihozatott igaz okokkal megbizonyít Révai Miklósnak hiv tanítványa és szerető barátja *Boldogréti Vig László*, megjelentek 1806-ban.

E három hiv tanítvány az igaz szeretet rajongásával emlékezik meg mesteréről, a kit mindig a *nagy Révai*, s ehhez hasonló kifejezésekkel említ. Mindenik más-más kérdést tárgyal munkájában, s azoknak hangja ugyancsak erős és jóval kirí a polemia szokásosan megengedett modorából. Élesebb ellentét, hevesebb hang, türelmetlenebb indulat és nagy ambíció szól belőlök. E küzdelem nemcsak emlékeztet, de meg is haladja az irodalomnak ezt megelőző nagy vitáját, melynek tárgya a magyar fonetika és versmérték, szereplő személyei Révai, Rajniss és B. Szabó voltak, kikhez még utóbb, mikor a kérdés már egészben tudományos térére ment át Verseghy csatlakozott. Emlékeztet az lliási pör heveségére, de emlékeztet a vallási polemiák elfogultságára is. «Hogy egymást olyan kényes és polgári társaságban nem szokott módon fésültek: én meg vagyok vele elégedve, mert tudom, hogy jámbor vitéz nagy eleiteknek, a grammatikusoknak az volt szokások», írja Aranka (György Révainak (Maros-Vásárhely, 1806. IX. 5.), s valóban itt is ezíthető a latin mondás: Grammatici certant. Aranka nyilatkozata mindenesetre sokat ér. Ő maga is az erdélyi irodalmi, színészeti és magyar tudományos mozgalmaknak egyik kiváló alakja és kora műveltségének színvonalán álló ember volt, kinek tiszta fogalmai lehetnek az irodalmi vita illeméről. Az mindenesetre kompetensebb ítélet, mint a mit Konstantin barát ír levelében (Gyöngyös, 1806. VII. 14.): «No szegény Verseghy, megvetették neked a gátat, ha mégis kedved vagyon harcolni, nem tudom, hogy rontasz be rajta». Milyen ítélet ez, kiviláglik a következő két megjegyzésből. Egyik a levél bevezető soraiban a következő: «Én a magyar literaturának még csak első küszöbét sem tapodtam, annál inkább szerencsém volt Verseghy urnak könyveit soha nem látnom»; a másik az utóiratban így hangzik: «A tiszteltem Verseghy Ferencz urat csak azon kevés sorokból esmérem, melyeket a megczáfoló könyvek-

ben olvastam: akartam tehát, hogy *előítélet nélkül* legyen rövid jegyzésem.» Valósággal előítélet nélküli rövid jegyzés. óh sutor, óh crepida! Aranka és Konstantin barát észrevételei két egymással ellenkező állásponton lévő ember, vagy irodalmi férfi véleménye között számtalan változatban hangzanak fel e vitát kommentáló nyilatkozatok, melyeknek közös vonásuk, hogy erősnek tartják a vita tónusát, s legenyhébben szólva, szokatlannak. E vitákon a Sisakos, Paizsos mentőírások versengő hangja távol malom zúgása. A kortársak egyhangúlag így ítélvén a vitáról, véleményüket tisztelettel ismerjük el, s megerősítve látjuk saját tapasztalatunkból is, jól tudva, hogy annak szenvedélyét az igaz meggyőződés ereje adta, hevességét nemcsak egyéni becsvágy, hanem az elvi kérdés eldőlésének feltétele kölcsönözte, kifakadásait a kölcsönös ingerültség gyulasztotta ki. Ezért a közfelfogás nem annyira a tanítványokat, mint Révait hibáztatta, úgy lévén meggyőződve, hogy az első lépést tevő, kezdő tanítványok alig mernék mesterök beleegyezése, sőt biztatása nélkül használni a szenvedély és ingerültség merész stílusát. Menyíben volt igaza, nemsokára kiviláglik.

Ennél azonban tovább nem igen mentek a küzdelem nézői. A nyelvháboru nagy alakjai mellett, Révai és Verseghy mellett senki nem törődött olyan sokat a kis alakokkal, a tanítványokkal, a kiket egészen Révai befolyása alatt állóknak tekintett. Nevek viselőit látta bennök, de nem önálló küzdőfeleket. Arra nem is gondolt, hogy e nevek álnevek is lehetnek. A nagy közönség minden utógondolat nélkül fogadta a kijelentést, hogy Miklósfi és társai Révainak buzgó hiv tanítványai, de a melynek semmi egyéb alapja nem volt, mint a három vitairat címclapjának gyenge erejű tanúsága. A papiros már akkor is türelmes volt, s nem gondolt vele, mit nyomtatnak vagy irnak reá. Nem is hitték volna, hogy ezek alatt az álnevek alatt Révai maga lappang, mert e föltevés a milyen merésznek, épen olyan valószínűtlennek látszott. Mégis voltak egyesek, a kik megkísérlették az önálló gondolkodást, s nem fogadták el a címclap hit nélkül tett tanúságát, s föl merték tenni, ha többet nem, legalább azt, hogy e nevek álnevek. De ezek csakis az irodalomnak nagyon beavatott emberei, az egész irodalmat alaposan ismerő benfentesek voltak, s ha talán előfordult is a kételkedés, irodalmilag kifejezésre csak évek múlva jutott, s ha máig valószínű feltevésnek elég bizonyos volt is,

a kérdés teljesen tisztázva, megdönthetetlen érvekre alapított magyarázattal megfejtve nem volt.

Révai 1807 április elsején meghalt. Nagy közönség kísérte ki végső útjára, s annak soraiban ott voltak hű tanítványai is, ott voltak tanártársai s irodalmunknak akkori képviselői. Ott volt leg-hívebb tanítványa Horvát István is, kit gyorsposta szólított be Válról Pestre. Ferenczy János, egy másik hű tanítvány tudatta vele a gyászos hírt, tudatta továbbá, hogy Révai arczképét Schedius professor lefestette, kéziratait, irodalmi hagyatékát magához vette, s a temetésről gondoskodott. Horvát sietve érkezett meg, s elsírátván kedves tanítóját, átvette Schediustól Révai egész hagyatékát, azzal az ígérettel, hogy életrajzát meg fogja írni. Horvát bele is kezdett a munkába, de nem fejezte be, csak a tervvel készült el, a melynek hiányos vázlata kéziratai között a nemzeti múzeum könyvtárában megtalálható ma is. Ugyan ő őrizte meg Révainak Schediustól átvett irodalmi hagyatékát, mely eddig rendezetlenül. Horvát fascikulusaiban volt felállítva. Így használta Toldy, majd Bánóczi és Csaplár. Most azonban e hagyaték rendezés alá került, s e munka közben olyan iratok bukkantak elő, a melyek e kérdés eldöntésére határozott választ adnak.

Kik voltak a Verseghy ellen írt vitairatok szerzői, e kérdés, mint már említettem nem új, de nem is teljesen megfejtett. Bánóczy kísérlette megoldani azt, s ott összeszedett érvei alapján Révainak tulajdonítja mind a hármat, jobban az első kettő, s az utolsót olyannak, a kire Révainak határozott befolyása volt, Horvát Istvánnak.

Bánóczi szerint még maga Verseghy sem tudta, kik voltak e védelmi iratok szerzői, s Kazinczy is ingadozott, mert míg egy levelében nem tartja lehetetlennek Révai szerzőségét, másutt már védi Fényfalvi ildomtalanságai ellen magát a mestert. Azonban Révai levelezésében e kételkedésnek semmi nyoma nincs, sőt mindenki egészen meggyőződésből hiszi e tanítványok létezését. Barátai, ismerősei, tisztelői még csak rá sem gondolnak. «A munkák, (ezek a vitairatok) különben mind igen tudós szép munkák, a mennyiben eddig beléjök nézhettem. Olyan érdemes, tanult és igyekező hazájok s nemzetök mellett buzgó hallgatókkal büszke lehetsz.» Így ír Aranka előbb említett levelében, s még kéri Révait, hogy ajánlja őt nagynevű tanítványainak barátságába. Demjén S. leve-

leben a munkákat dicséri (Kolozsvár 1806. VIII. 1.), míg Strobl egész magasztalással szól a tanítványokról, hasonlóképp ír Konstantin barát, kinek előítelet nélkül való véleményét már fentebb idéztem. A milyen tájékozatlanok voltak kortársai, épen olyan ingadozók voltak halála után az őt túlélők. Bár a kételynek magvát elhintette már a Hazai Tudósítások Nekrologja, irván abban valószínűleg Horvát István a következőket: több munkáit, melyeket nem saját neve alatt eresztett napfényre, nem említhetem, — még sem tudtak benne megbizonyosodni.

Toldynk is, a ki a huszas évektől kezdve bent élt az irodalom legzártabb köreiben, könyveiben mindvégig habozó. Egy helyütt (M. Irod. Kézik. IV. kiad. 1878. 171. l.) Miklósfí Jánosról semmit sem szól, Kardos Adorján neve mellé (—) közé Ferenczy János nevét teszi, s Vig László után Horvát Istvánét: más helyütt (Költők élete I. 217. l.) Miklósfí könyvéről elismeri, hogy az közönségesen magának Révainak tulajdonittatik, Kardos Adorjánról: ez álnév alatt Ferenczy János a Közönséges Geografia szerzője mondatik lappangani, míg Vig Lászlót határozottan Horvát Istvánnak mondja. Guzmics Izidor, életének első vizsgálója szintén érinti a Verseggy-háborút, de eszébe sem jut a tanítványokban kételkedni: «Révai három tanítványai — írja — megmutatták, mily méltók ők a legméltóbb mester tanítványai lenni». Horvát István, a ki meg akarta írni mestere életrajzát, méltányolni munkásságát, e czélra készített jegyzeteiben nem is érinti a kérdést, bár bizonyos, hogy ha valaki, ő volt vele teljesen tisztában. Egy későbbi hivatkozásból tudjuk, hogy Horvát Fejérnek elárulta mestere rejtegetett titkát. Fejér a pesti egyetem történetében említi, hogy tőle hallotta, hogy a Verseggy ellen való küzdelemben Révai két vitázó munkáját tanítványainak neve alatt adta ki. Számítsuk még a nyilatkozatokhoz Sághyét, Verseggy életröjéjét. (Sághy F. Verseggy élete és maradványai 174. l.) «Úgy vélekednek, hogy mindenik név alatt maga Révai rejtőzik. A Tisztasággal kérkedő Magyarorságot és a Megcsalatkozott Mocskolódásokat önnön maga Révai írta ugyan, és tanítványainak költött neve alatt adta ki. Meglátszik ez a többek között világosan az Elaboratio Grammatica 981. lapján is, hol Révai azt vallja: Tribus his capitibus absolvitur Vindiciae Justissimae a Joanne Miklósfio jam Hungarice datae, hic vero partem maximam verbis prope iisdem latinae redditae. A Megfogyatkozott

Okoskodást pedig igen jeles egy tanítványa szerzette, de Révai kénye szerint alkalmaztatta.

Nem csoda, hogy a mesternek ennyire sikerült megőriznie álneveit, mikor még tanítványai előtt sem árulta el. Talán csak Horvát tudta. Révai maga erősen dolgozott és pedig titokban. Ezért írja Ferenczy Horváthoz (Pest 1806. decz. 4.) «Miklós erősen nyomtattat, de titkolja mit, de észre nem vehettem, mert tagadja előttem mikor corrigált.» Ugyan mit tagadhatna tanítványai előtt mást s épen abban az időben, mint Verseggy ellen írt művének talán legutolsó ívei korrekuráját? s hogy mily erősen elhatározta megerősíteni álneveit, mutatja Horvát Mindennapijában (466 Quart. Hung. V.) olvasható bejegyzése. «Erősen kötteti a könyveket, melyeket Miklósfí és Kardos Adorján készítettek, hogy szerteszét elszórhassa azokat a haza kebelében; kész mind ingyen kiosztogatni őket, csak kívánta sikerek legyen.» Ekkor még Horvát sem tudta volna, kik legyenek Miklósfí és Kardos, vagy csak a mester meghagyásából nem tette ki Révai nevét? Mindegy, látszik a szándék: megőrizni az inkognitot, a meddig lehet. S valóban a czél el volt érve, mert a mint az egyes nyomokat felsoroltuk, tanuivá lettünk annak a kapkodásnak, bizonytalanságnak, mende-mondának, mely e tárgyban Révai életében és halála után uralkodott.

S az emberek alig tudtak kiigazodni e téveteg világból, holott észrevehették volna, hogy Révaival egyszerre haltak meg tanítványai is. A három tanítványt sehol sem találjuk többé azon a vonalon, a melyet Révai életében megszállottak, védendő a mester alkotmányát. Csupán Vig László neve szerepel egy-két kisebb, s más körbe vágó dolgozat alatt. Csodálkoznunk kellene azon, mikor tudjuk, hogy mesterök halála után Verseggy még élt, s egyre-másra bocsátotta közre Révai tanait bíráló, czáfoló, döntögető nyelvészeti könyveit, s oly erős pártot tudott szerezni tanainak, hogy az akadémia felállítására után Révai rendszerét felteni lehetett. S ha az akadémia Révai tanát nem fogadja el nyelvészettünk alapjául, ugyan nagy kérdés, hol vagyunk ma Verseggy tévedései elfogadása által. S abban a mérkőzésben, s még előbb Révai halála után nem kel a mester védelmére senki, sem Miklósfí, sem Kardos, de még csak Vig László sem. Nem volna ez lehetséges, ha a tanítványok élő emberek lettek volna, valóságos tanítványai mesteröknek. A kik

sikra szálltak még élt, sikra szállottak volna halála után is, a miut kötelességök parancsolta volna. Nem tették — nem éltek.

Ha azokat a fentebb, a kérdés bizonytalan állására felsorolt adatokat újra átolvassuk, egyuttal okokat is találunk bennük, melyekre véleményünket bátran lehet alapítanunk. Sághy és Fejér adatai a legkomolyabbak, Kazinczy és Toldy habozása, erős érvül szolgál. Mert mit mondhatunk kisebb emberek véleményéről, ha ez az elismert két irodalmi tekintély ilyen határozatlanul szól a szóban forgó kérdésről? Kazinczy Széphalmán az irodalom fókuszát gyújtotta és táplálta, központja, vezető szelleme volt minden mozgalomnak; Toldy már a huszas évek legelején elfoglalta helyét az irodalmat Pestre központositók között. Mind a kettő tehát kellően illetékes szavú ember. S bár Toldy is inkább csak sejt, mint tud valamit, de legalább megerősíti a gyanút, melyet ma immár teljes tényképen állíthatunk, hogy a három vitairat első kettejét maga Révai írta, a harmadikat Horvát István. Bánóczy fejtegetéseit, adatait, szóval bizonyítását teljesen méltányolva, röviden ismertetve, saját adatainkkal egészítjük ki. Bánóczy Miklósi iratát két okon tartja Révaiénak. Hogy nyelvtana második kiadásához csatolt függelékét s Miklósi munkáját hasonlítja össze. Révai amabban «mondja, hogy Miklósi könyvének majdnem legnagyobb részét szerzőnek tulajdon szavaival használja föl. . . . Már pedig fölvette volna-e Révai egy tanítványának fejtegetéseit a maga nagy művébe, mely meggyőződése szerint neki halhatatlanságot fog biztosítani?» Másik oka a név, mely tulajdonképen Révainak neve. Apja Miklós lévén, ő maga *Miklósi*, s bérálási neve, melyet latin műveiben használt is, *János*, így Miklósi János anyai, mint *Révai Miklós*. De ily nevű tanítványa épen úgy nincsen katalógusaiban, mint ismeretlen Fényfalvi Kardos Adorján neve tanítványai sorában.

Bizonyára álnév, s a mester álneve mind a kettő. Fényfalvi munkájában — mondja tovább Bánóczy — valami 60—65 lapon egészen magántermészetű iratok vannak közölve, kivonatban adva, melyekkel szerző a mester érdemeit kívánja bizonyítani. Ez természetesen Révaié. S forrásainkban van egy hely, a melyben Horvátot arról tudósítja, talán Ferenczy, hogy Révai vele másoltatja Kazinczynak azt a levelét, melyben az Verseghyről nyilatkozik, s Rikótiát bírálja. Így nem állhat meg Bánóczy föltevése, hogy a levélkivonatokat maga írta le, s adta oda tanítványának, mert inkább azokat készítette tanítványaival. Hivatkozik még Horvátnak

Fejér által kiadott nyilatkozatára, s Toldy véleményére, bizonyos, hogy sajtó alá maga írta volna le Révai, a mit Toldy onnét tud, hogy e könyvnek cenzurái kéziratot példányát látta a Nemzeti Múzeumban. «Tehát Toldy látta — folytatja Bánóczi — Révai kéziratára lehetetlen rá nem ismerni, lehetetlen máséval összezavarni. Már most föltehető-e, hogy a folyton beteges Révai, ki éjjel-nappal dolgozik, hogy műveit elkészítse, folyton nyomoz és kutat, hogy e művek mind olyanok legyenek, a milyeneknek ő azokat akarja — hogy e Révai egy munkát, mely nyomtatásban 164 lapot tesz — le fogna tisztázni, le fogna másolni? Ez lehetetlen». Csakugyan lehetetlen. S ez a munka ma is ott van a Nemzeti Múzeum könyvtárában, és csodálkozom rajta, mint kerülte ki az az életíró figyelmét. Toldy jól látta a kéziratot, mely vaskos negyedréthben Révai többi kézírataival teljesen megegyező papíron és kiállítással 108 levelet foglal magába, s a nyomtatás alapjául szolgált. E munka semmi esetre sem másolata idegen dolgozatnak, hanem eredetije magának Révainak. Ismervén Révai dolgozási módját, s többi kézíratainak nemes izléssel írt példányait, egy pillanatig sem lehet kételkednünk abban, hogy e kézirat Révai eredeti dolgozatának példánya. Hibátlan, tiszta kézirat az, gyönyörtűség a nyomdának, benne legfeljebb egy-egy a szedőnek szóló utasítást lelünk, miáltal még erősebbé válik meggyőződésünk. Nem volt-e ugyan ebben a munkában része Ferenczy Jánosnak, kit Toldy egy helyütt (i. h.) szerzőül gyanít? Érdemleges része nem. Legfeljebb ha egy-egy levelet vagy fejezetet másolt, talán Révai szavai után leírt, megkönnyítendő törődött mesterének a technikai munkát. Ferenczy Horváttal már 1804-től sürtű és bizalmas levelezésben állott, s e levelekben semmi nincs, a miből gyaníthatnók, hogy neki bármely tekintetben érdemes része volna e könyvben. Ez a tagadó argumentum, ilyen esetben állítóvá leszen, mert alig hihető, hogy Horvátnak, már csak fiatalos örömből is, el ne árulta volna a megtiszteltető foglalkodást. Vagy ha Ferenczy írta volna e könyvet, minek dugdosná előtte, a szerző előtt, féltékenyen, titkolózva Révai a korrekurát? Ferenczynek Fényfalvihoz semmi köze nincsen.

Miklósfinak és Kardosnak méltó társa volt a harmadik tanítvány, Boldogréti Vig László, azaz Révainak méltó tanítványa volt Horvát István. Horvát szerzősége immár kétségbe vonhatatlan, csupán az a kérdés, mily része volt a harmadik védíratban Révainak.

«Hajnalkor hozzáfogtam az íráshoz, s irtam folyvást hét óráig. Ekkor befejeztem könyvemet, melyet tavalyi esztendő óta készítetek Verseghynek botlásai ellen ily czím alatt: Verseghi Ferencznek megfogytakozott okoskodása a Tiszta Magyarorszában. Nevemet homlokára ki nem tettem; a név, melyet visel, költött név. Először hogy természetemet jól kifejezném, Boldogréti Szerelmes Lászlónak neveztem magamat; utóbb sokaknak onszollására a *Szerelmes* név helyett *Vig* szavat választottam. A mi magát a munkát illeti, az bizonyos, hogy fáradságba került: de bizonyos az is, hogy mindannyi fáradság mellett is csak gyermeki munka. Változó benne az uralkodó lélek, a mint a darabokat majd vig, majd kedvetlen állapotomban készítettem. Nehéz vala nekem ifjúnak, ily hosszú munkát szerzenem, nem csuda, hogy a munka alatt néha ellankadtam. A második szakasz sok új gondolatokat foglal magában, csak talán nem lesznek megvetni valók. Még többet irtam volna a nyelvalkotmányról, ha Révai ezektől is el nem ijedett volna. Vettessék össze könyvemmel Révai Grammatikája, tapasztalhatni, hogy nem mind Révai találmánya a mit irok Állításaimat iparkodtam a józan ész rendszabásai szerint előadni, s kiváltképen igyekeztem azt megmutatni, hogy a nyelvtalálók nem voltak grammatikusok. Ha megbizonyítottam állításomat, sok hiú vélekedés eldőlt, s tanulhat ezután minden európai nemzet a magyar nyelvnek mennyei természetéből eleget, a mit nyelvére alkalmazhat. Este Trézsisivel mulattam, kivel mulatni legkellemesebb grammatikázás a Szerelmes László előtt». Ez az idézet Horvát naplójából van véve (Mindennapi stb., 466. Quart. Hung. V. köt. 1806. VI. 6.) s minden tekintetben értékes. Legelőször bizonyossá tesz bennünket a szóban forgó kérdéstről, hogy Vig László álneve Horvát Istvánnak, s hogy azt a vitairatot, mely a fent említett czímen Verseghy ellen Révai védelmében megjelent, Horvát írta. Bizonyossá tesz bennünket, hogy a munka dolgozásában Révainak is része van, s hogy szerzője alárendelte magát mestere tanácsainak, de nem volt szolgalelkű hirdetője Révai tanainak, hanem önállóan irt, és *sok új gondolatokat* tett bele. Megtudjuk, hogy 1805-ben kezdett munkájához, s 1806. június 6-dikán reggel fejezte be azt, s megtaláljuk benne az írónak egy jellemző vonását: azt a mély, őszinte nemzeti érzést, mely egész életében vezére, munkásságának főrugója volt.

A munka megírására Horvátot bizonyára Révai maga ösztö-

kélte, maga serkentette. Tanácsaival látta el, fejtegetéseivel, magyarázataival adott neki irányt és útbaigazítást. A Mindennapiban számtalan feljegyzés tanusítja, hogy közöttök, nemcsak a tanár és tanítvány viszonya volt, hanem igaz és mély barátság. Révai benne látta irányának, tanainak jól készült harcosságát, küzdelmeinek részesét, s majdan tudományának védőjét; Horvát pedig hálás volt a nagy férfi barátságáért, hálás volt tőle és általa szerzett tudományáért. Mindennapos vendége volt ő Révainak, a mint Mindennapijában mondja, ha nem írja is, Révait és Trézsijét naponkint fölkeresi. Ilyenkor, szintén maga vallja be, mindig nyelvészeti dolgokról folyt a beszéd. Ilyen látogatások valamelyikén fogamzott meg Révaiban a terv, hogy Horváttal Verseghy könyvére feleletet irattasson. A mint Verseghynek Declaratiójára adandó válaszszal szintén Horvátot bízta meg. Erre vonatkozó feljegyzése naplójában a következő: «Hon az ebéd alatt vevém Kulcsár Ujságának V. számát, s bámulva olvastam benne Verseghy Ferencznek Declaratióját, melyben szelidséget hirdet az elébbi gúnyolások helyett, hogy izgalomra és szánakozásra gerjeszse a magyar nemzetet Ebéd után az ujsággal Révaihoz mentem. Csudálkozott a véletlen változáson, és reám bízta a válaszadást.» (1806. jul. 16).

Azt hiszem, hasonló módon történt Révainak első felszólítása is. Együtt tárgyalhatták Verseghy Tiszta Magyarságát, s ott beszéltek arról is, miként kellene rá megfelelni. — Sajnos, hogy hézagosan vezetett Mindennapijában erre nem találtam bizonyító feljegyzést. Valószínűleg olyan módon született meg könyvének gondolata is, s Révai kérésére készült el a munka, melyet Horvát erejéhez mérten nehéz feladatnak tartott. Révai azonban segítette tanácsaival fiatal barátját, s a fontosabb kérdéseket először együtt tárgyalták le. «Sokáig voltam Révainál, írja 1806. jun. 1.-ről, ki is tanácskozott velem néhány fontos tárgyakról. Ezek egykor mind világosabbak lehetnek, ha egyszer elsül a puska». Mik lehetnek volna egyebek e fontos tárgyak, mint a tanítvány vitairatának tételai, az utolsó kérdések, melyekkel a munka befejezése előtt (jun. 6.) tisztába akartak jönni. Azt hiszem Vig László, Horvát István irata ilyen előszóval folytatott beszélgetések, tárgyalások nyomán készült, s a kollokuciók eredményét inkább Révai határozta meg, mint maga a szerző. E szerint Révai itt is erősen érvényesítette magát és

csakugyan «kénye szerint alkalmaztatta» tanítványát. De nekem úgy látszik még többet is tett.

Vig László munkájának a Nemzeti Múzeum könyvtárában két kézirata van meg, az egyik szerzőjének, a második Révainak kézeírásában. Az első kézirat (*A*) címe: «A magyar nyelv alkotmányja Révai szerint és Verseggy hibái.» (Magy. Könyvsz. 1883. 14. l.) Ez egy 92 leveles kézirat, Horvátnak eredeti kezeírása, ivrét alakban, kéthasábosan, könyvtári jele: 753. Fol. Hung. Tartalmazza Horvátnak sajtó alól kikerült, s imént idézett védelmi iratát. Némely helyeken tisztázatnak, némely részeiben első fogalmazványnak tetszik, mindenütt Révai kezeírásával korrigálva. E korrekturek rendkívül különbözők. Némely helyen csak styláris módosítások, másutt az eredeti szöveg teljes átírása, itt közbetoldások, ott kihagyott szakaszok mutatnak Révai kezére. A beosztás, az egyes fejezetek címei, elejétől Révai tollából valók. Az utolsó három hasáb teljesen át van dolgozva, azonban e kézirat a nyomtatott könyvnek semmiképen sem lehetett alapja. A második kézirat (*B*) Révai eredeti kezeírása, negyedréttben 174 levelet tesz ki, s a Censura hiteles példánya lévén, a kiadott, s nyomtatásban megjelent könyvvel szórul szóra megegyez, miért kétség sem férhet hozzá, hogy a nyomtatás vagy ebből a példányból, vagy ennek azonos párjából történt.

Mit jelent e két kézirat? Révai másolta volna a censurái példányt Horvát munkájából? Ez semmi esetre nem lehet, mert az *A* és *B* kéziratok nem egyeznek meg, s közöttök épen olyan különbség van, mint az *A* kézirat és a nyomtatott között. Ez a tény egymagában elég döntő bizonyíték arra a feltételre, hogy a felelet végső formáját Révai adta meg. Úgy látszik, hogy a közösen folytatott tárgyalások eredménye az *A* kézirat, Horváté, s mert az nem felelt meg a mester tetszésének, maga a mester teljesen átdolgozva készítette el a *B* kéziratot, mely a censura és imprimatura kiadása után a nyomtatásnak alapul szolgált. Horvát tehát e munkának Révai által erőteljesen befolyásolt szerzője, sőt teljesen a mester hatalmában állott eszköze volt. Mert azt csakugyan nem lehet elképzelni, hogy Horvát István munkáját lemásolja az az idegesen dolgozó tanító, hanem igenis átírta, átdolgozta izlése és akarata szerint.

Íme a harmadik álnév élő ember nevét helyettesíté, de az ép

oly kevéssé önálló és eredeti, a mint nem igazi nevek Miklósfi és Kardos. Amaz által épen úgy Révai beszél, a mint emezekben lap-pang, s tanítványai nevében maga emel szót tanai védelmére.

Az a kérdés marad, miért kellett Révainak azt az inkognitót keresnie és használnia? Mártonfinak irt levelében (Bánóczi 301. l.) maga adja meg kérdésünk feleletét: «Nem elég nekem a nagy drágaságban szorongató szegénységgel küzködnöm: más veszett indulatu ellenségem is támadott. Verseghy Ferencz, egy szédült fejü, zavaros tudományu, patvaros paulinus barát kikelt tanításom ellen embertelen mocskolódásokkal. *Nem méltó arra, hogy szemé-lyemben* vetekedjem vele: de a nyelv, a nemzet méltósága, csak-ugyan megkivánta a pennacsatát. Háborunk vagyon tehát — kikeltek jól készült tanítványaim három erős haddal». Ime Révai alakos-kodásának oka. Révai is ember volt.